

Є. О. ПЕТРОВСЬКА

ПОТРІЙНА СВИНЦЕВА ГЕРМА З РОЗКОПОК ОЛЬВІЇ 1955 р.

В 1955 р. під час розкопок Ольвії була знайдена свинцева групова (потрійна) герма. Найбільша висота її 62 мм, ширина 41 мм.

Фігури відлиті у вигляді трьох плоских, досить тонких (близько 2 мм) пластин, з'єднаних більш масивною основою. Внутрішня частина цієї основи має паз та три отвори (рис. 1, б) для прикріплення герми цвяхами до якоїсь підставки, що виготовлялася, мабуть, з дерева.

Зображення виконані у техніці однобічного рельєфу. Кожна герма являє собою плоский прямокутний стовп, увінчаний головою. У верхній частині стовпа позначені відростками перекладки (рис. 1, а).

Ліва герма має висоту 57 і ширину 10 мм, кожна перекладка виступає на 5 мм, голова герми чоловіча, бородата, зачіска має коротке волосся, локони укладені в один ряд, на них знаходиться калаф. На лицьовому боці стовпа зображений фал.

Права герма при такій самій загальній висоті та ширині, як і ліва, має троху менший (на 2 мм) стовп, внаслідок чого і перекладка її (збереглася тільки ліва) знаходиться троху нижче, ніж перекладка лівої герми. Стовп правої герми закінчується зображенням жіночої голови. Обличчя жінки позначене більш виразно, що, мабуть, слід віднести за рахунок кращої збереженості. Круглі очі, прямий ніс, пухлі губи характеризують обличчя цієї герми. Фігура жінки задрاپірована в пелос, який звисає по стовпу вертикальними складками. Зачіска така сама, як і у лівої, чоловічої герми.

Третя герма — чоловіча, розташована посередині, між лівою чоловічою та правою жіночою гермами. Вона менша за перші дві (висота 23, ширина стовпа 5 мм). Голова цієї герми сильно корозована, проте видно безсумнівно схожість її з лівою, великою гермою. Тут також зображено обличчя бородатого чоловіка. Зачіска його аналогічна зачіскам великих герм.

Потрійна герма знайдена на ділянці А, розташованій в центральній частині Верхнього міста, між головною вулицею і так званим Зевсовим курганом. В V—II ст. до н. е. ця частина Ольвії була забудована жилими кварталами. В 1955 р. тут виявлені субструкції, які правили за фундамент для багатого будинку. Герма виявлена у засипці між субструкціями, на глибині 2,65 м від сучасної поверхні. Матеріал, що супроводив цю знахідку, відноситься до V—IV ст. до н. е.

Свинцеві герми є надзвичайно рідкісними знахідками. Наскільки нам відомо, досі в Північному Причорномор'ї вони трапилися тільки

в Ольвії, звідки походять і кілька фрагментованих екземплярів, які зберігаються в ДІМ (колекція П. О. Бурачкова). Одна з цих герм — потрійна і майже цілком подібна до нашої. Із знахідок на території Греції ми можемо назвати Олінф, під час розкопок якого було знайдено 6 свинцевих герм — одну однофігурну та п'ять подвійних, які зображують чоловічу та жіночу фігури¹. Потрійна герма, як видно, ще більш рідкісне явище.

Робінзон, розглядаючи подвійні свинцеві герми з Олінфа, вважає, що на них, мабуть, зображені Пріап і Афродіта². Перевагу Пріапу

Рис. 1. Потрійна свинцева герма з Ольвії. Трохи збільшено.

перед Гермесом вказаний автор віддає тому, що, на його думку, тільки гермам Пріапа властива жіноча зачіска.

Коли, як думає Робінзон, на олінфських гермах зображені Пріап (а не Гермес) і Афродіта, то виникає питання, кого ж зображує третя фігура на ольвійській гермі.

Якщо звернутися до деяких раних зображень Гермеса, наприклад до мармурової герми Гермеса з Берліна³, то впадають в очі ті самі особливості у трактуванні бороди, а також зачіски, що і на чоловічих фігурах ольвійської герми. Локони на голові тут також укладені вінком. Правда, герма з Берліна є копією герми значно ранішого часу, ніж наша ольвійська. До того ж вона має три ряди локонів, а калафа не має. Ольвійська герма, безсумнівно, пізніша, зображення обличчя тут дано в більш вільному трактуванні, немає тієї скованості та схематичності, проте загальна іконографічна схожість цих двох пам'яток очевидна.

Таким чином, є підстави думати, що ліва герма на ольвійській знахідці зображує Гермеса.

¹ D. Robinson, Excavations at Olynthus, part X, Baltimore, 1941, II, III.

² Там же, стор. 6—14.

³ Archäologische Anzeiger, Jahrbuch der Deutschen Archäologischen Instituts, XIX, Berlin, 1904, стор. 76.

Оскільки Гермес, Афродіта та Пріап пов'язані загальним міфом, причому Пріапа називають сином Афродіти, визначення двох інших фігур на ольвійській гермі не є важким: права жіноча фігура там зображує Афродіту, а середня, маленька — Пріапа. Правильність визначення малої герми як зображення Пріапа підтверджується і тим, що Пріап, як і Гермес, часто трактувалися бородатими на гермах¹, рельєфах² і теракотах³.

На користь інтерпретації вказаних чоловічих фігур як зображень Гермеса і Пріапа говорить і те міркування, що вони представлені нагими, у вигляді герм, що для ранніх зображень цих богів дуже характерно, особливо для Пріапа, зображення якого у вигляді герми, бородатого, поруч з Афродітою, причому часто меншого розміром, ніж Афродіта (що показує ніби підлеглість їй), широко відомі на боспорських теракотах, описаних Стефані⁴.

Отже, на ольвійській гермі зображені, очевидно, Гермес, Пріап і Афродіта.

Культу Гермеса і Афродіти, як відомо, дуже поширені в античному світі, існували і в Ольвії. Відомості про культ Гермеса дають написи та монети⁵, про культ Афродіти можна говорити на підставі написів⁶ та знахідок зображень богині⁷.

Відомостей про культ Пріапа в Ольвії ми не маємо. Мабуть, цей бог, пов'язаний родинними узами і характером своєї діяльності з Гермесом і Афродітою⁸, був відомий в Північному Причорномор'ї більше як супутник Афродіти, про що можна судити з теракот, знайдених на Боспорі⁹, що датуються кінцем V—IV ст. до н. е. До того ж часу відносяться й залишки дерев'яного предмета (ліри) з Куль-Оби, на якому є зображення герми Пріапа¹⁰.

Ця обставина частково підтверджує час виготовлення ольвійської герми, яку слід віднести до кінця V—IV ст. до н. е., що не суперечить і матеріалу, який супроводив цю знахідку.

Ольвійська знахідка цікава не тільки своєю унікальністю: зміст зображень герми допомагає нам ясніше уявити духовне життя ольвію-політів, про яке відомо поки ще дуже небагато. Вона також є першою вказівкою на наявність культу Пріапа в Ольвії.

Ця герма, мабуть, належала до домашнього олтаря або була амулетом, про що може свідчити як сам характер пам'ятки, яка має невеликі, явно камерні розміри, так і підбір зображених на ньому богів, які повинні були охороняти домашнє вогнище, сприяти благополуччю та добробуту сім'ї.

¹ S. Reinach, Répertoire de la statuaire grecque et romaine, t. II, Paris.

² Древности Боспора Киммерийского, т. II, табл. LXXX, 11.

³ S. Reinach, ук. твір; Древности Боспора Киммерийского, т. II, табл. LXV, 1, 5.

⁴ ОАК за 1877 г., стор. 254.

⁵ G. M. Hirst, Ольвийские культы, ИАК, в. 27, стор. 126 і далі.

⁶ Там же, стор. 107 і далі.

⁷ Е. И. Леви, Ольвийская агора, МИА, № 50, стор. 48.

⁸ «Ἐπίαρος, Πρίαπος, син Діоніса та Афродіти, або Хіоні, або однієї з наяд, батьком його також називають Гермеса, Пана, Адоніса, сатира. Він був богом родючості полів і стад, під заступництвом якого були стада кіз та овець, бджільництво, садівництво і виноробство, а також рибна ловля, зображення його ставилося особливо в садах і виноградниках. Йому приносили в жертву перші вироби полів, садів, молоко, мед, козлів, ослів і т. д. Його особливо шанували в Лампсаку», див. Реальний словарь классических древностей по Любкеру, СПб, 1885, стор. 1103.

⁹ Древности Боспора Киммерийского, т. II, СПб, 1854, стор. 74, 76, 134; атлас, табл. LXV, 1, 5, табл. LXXX, 11.

¹⁰ Древности Боспора Киммерийского, т. II, стор. 128.